

Stílus és karakter*

Futballhabituológiai traktátus

Hadas Miklós

Játékosaink valóban, ha nem is a pályában, de egész kicsiny korukban kezdték a labdarúgást, sok olyan jellegzetes tulajdonság felett rendelkeznek, amelyek nélkül klasszisjátékosok el sem képzelhetők. A magyar játékosanyag fizikai és atlétikai képességei mellett a labdarúgás szellemi részében is ritka adottságokat, rátermettséget árult el. A magyar játékost virtuóz technikája mellett ötletessége, szellemes helyzetmegoldásai, sziporkázó akciószövése és játékának természetes könnyedsége, eredményessége tette elsősorban világhírűvé. A magyar játékszellem nem tűri el semmiféle játéksablon bilincseit. A legnagyobb bravúrokra is képes, ha a zöld gyepen kiélheti tehetségét, ha úgy játszhat, ahogyan az megfelel tudásának és játékfeldolgozásának. Játékában tehát fellelhetők a sajátos népi tulajdonságok, mint a küzdőszellem, a bátorság, az ötletesség, a művészi hajlam, a gyors felfogóképesség és a lovagiasság (Sebes 1955: 11).

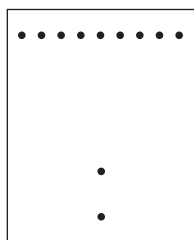
Az aranycsapat nagyhatalmú szövetségi kapitánya fogalmaz így az ötvenes évek derekán – a berni vébédöntőn túl, ötvenhaton innen. Ne kezdjünk most filológiai nyomozásba e nyelvezet eredetét illetően, hanem érzjük be azzal, hogy rámutatunk: Sebes Gusztáv – éppen eme (plágium)gyanúsán archaizáló fogalomkészlet révén – olyan gondolatokat és attitűdöket fejez ki itt, amelyek szakemberek és laikusok évtizedek alatt főlhalmozódott közös tudáskincsének summázatai. E gondolatok jól szemléltetik: a játékszél és a nemzeti karakter között e tudáskincs szinte automatikus magától értetődőséggel létesít közvetlen kapcsolatot. Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy a magyar futballválogatott játékszélusának relacionális történeti elemzése révén megértsem e naivnak tűnő esszencializmus háttérében álló társadalmi tényezőket.

1. A taktikai forradalom

Ma már viszonylag közismertek a futballtaktika és -stratégia fejlődésének történeti változatai, az is többé-kevésbé köztudott és általánosan elfogadott, hogy a korai időkben milyen kapcsolat volt létesíthető a játékszél és a játékosok társadalmi beágyazottsága között (lásd például: Bromberger 1995: 121–124; Taylor és Jamrich 1997: 57–73). A kezdet kezdetén, a tizenkilencedik század közepének elit angol kollégiumaiban a futballcsapatok még kilenc

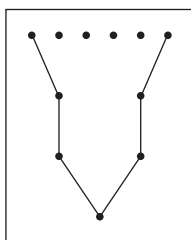
* E tanulmány, mely az OTKA T 018564. sz. kutatásának keretében készült, nem születhetett volna meg *Szávai István* értékes kutatómunkája nélkül. Közreműködését ezúton is köszönöm. Az alapjául szolgáló előadás 1998. április 25-én hangzott el a BKE-n, a *Futball és kultúra Ausztriában és Magyarországon* címmel rendezett konferencián.

1. ábra. A futballtaktika változása 1860-tól

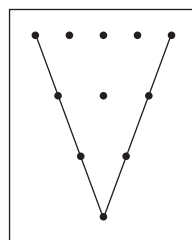
a) 1860–1870

Kilenccsatáros rendszer

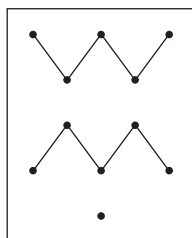
b) 1870–1875

Kétszer két védős rendszer

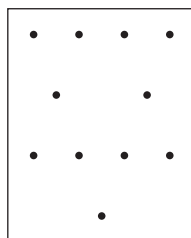
c) 1875–1930

Piramisformáció

d) 1930–1950

WM-rendszer

e) 1950–

4–2–4

támadóval, egy védővel és egy kapussal álltak föl (1.a ábra). A támadók – akik szinte kizárólag „seniorok”, azaz a felsőbb évfolyamok diákjai voltak – alig passzoltak egymásnak, s ha megszerezték a labdát, igyekeztek kicselezni, lefutni vagy föllökni a védőt, majd a hálóba találni. E játékmódban és fölállásban még nem nehéz fölismerni egyfajta individuális kvalitásokon alapuló arisztokratikus mentalitást, melyet az iskola belső hatalmi viszonyai is újratermeltek. A futballtaktika első forradalmát annak fölismérése jelentette, hogy a passzolás révén a labda sokkal hamarabb eljuttatható az ellenfél kapujához, mintha azt egy játékos vezetné végig a pályán. E tapasztalatnak köszönhetően fejlődött a futball Skóciában, létrehozva előbb a kétszer két hátvédés (1.b ábra), majd nem sokkal később a harmincas évekek szinte mindenhol kizárólagosan alkalmazott piramisformációt (1.c ábra).¹ E lapos passzokat preferáló piramisalakzat a játékosok közötti kooperációt szolgálta, és a védekezés növekvő fontosságáról tanúskodott. A taktika illetően fejlődése viszonylag kézenfekvő módon értelmezhető a (vidéki) individualitáson nyugvó angol dzsentri-nemesi éthosz és a (városias) skót kollektivisták munkásszolidaritás szembenállásaként. Más szóval: a játéktípus, ill. játékmód fejlődésének tanulmányozása is segíti annak fölismérését, hogy a futball társadalmi bázisa az idő haladtával egyre szélesebbé válik, az alsóbb népcsoportok irányába terjed.

A következő forradalmi változást az *Arsenal* által alkalmazott WM-formáció (1.d ábra)

¹ Az első nemzetközi futballmeccset Anglia és Skócia játszotta Glasgow-ban, 1872-ben. Anglia (a kapuson kívül) nyolc csatárral, egy hátravont fedezettel és egy hátvédvel, Skócia viszont hat csatárral és kétszer két védővel játszott. A pálya közepén tömörülő tizenegy csatár oly mértékben akadályozta egymást, hogy az eredmény 0:0 lett (Taylor és Jamrich 1997: 59).

bevezetése jelentette (lásd Anthony Mason jelen válogatásban közölt tanulmányát is). (Ez a formáció onnan kapta a nevét, hogy a tíz mezőnyjátékos elhelyezkedése – mint az ábrán is látható – a „W” és az „M” betű öt-öt végpontjára esett.) Mint köztudott, ez válasz volt az 1926-ban általánosan bevezetett új lesszabályra, melynek köszönhetően immár nem három, hanem csak egy védőjátékosnak kellett elhelyezkednie a támadó csatár és a kapus között. Ennek következtében lehetőség nyílt a hosszú előreívelésekre, a játék fölgyorsult, s a korábban vésszes csökkenésnek induló gólok száma ismét növekedett. Az *Arsenal* edzője, Herbert Chapman által kitalált újítás lényege az volt, hogy az egyik fedezetet, valamint a jobb- és balösszekötőt hátravonta, ezáltal tulajdonképpen egy 3–2–2–3-as fölállást hozva létre. Ezáltal a középpálya szerepe fölértékelődött, hiszen a négy középpályásnak nem csupán az ellenfél támadásainak megszürésében, hanem a saját támadások indításában is kulcsszerepe lett.²

A WM-rendszert a magyar aranycsapat forradalmasította az ötvenes évek elején – az egyszerűség kedvéért 4–2–4-nek nevezett fölállítás bevezetésével (*1.e ábra*). (A futball-szakirodalomban a 4–2–4-et sokan „brazil rendszernek” nevezik. A magyaroktól eltanult alapfelállást ugyanis a brazilok alkalmazták a legkövetkezetesebben az 1958-as svédországi világbajnokságon, s így azt tőlük sajátította el a világ.) A maga teljességében először 1953-ban, az olaszok ellen³ alkalmazott felállítás legfontosabb szereplője a hátravont középcsatárt játszó Hidegkuti volt, aki így a középpályás Bozsik mélységéből indult – teljesen összezavarva ezáltal az őt semlegesíteni hivatott középhátvédet. Emellett a magyar csapat taktikai kelléktárában számos egyéb elem is szerepelt. Ilyen volt például mindenekelőtt a formációk (WM, 4–2–4, 1–3–3–3) tudatos váltogatása. (Részben éppen ez magyarázza, hogy a nagyvilág miért nem a magyaroktól tanulta el a 4–2–4-et. Az aranycsapat játéka ugyanis annyira kiismerhetetlen volt ellenfelei számára, hogy csak utólag vált egyértelművé, hogy – többek között – ezt is kikísérletezték.) Új elemnek számított még a szélsők (Budai és Czibor) gyakori hátravonása, a sok helycsere a támadósorban (aminek köszönhetően a balszélsőt játszó Czibor olykor a jobb szélen, a középpályást játszó Bozsik meg olykor a balösszekötő helyén tűnt föl), a hátrahúzott középfedezet (Lóránt) alkalmazása vagy a gyakran kifutó, negyedik (ötödik?) hátvédként játszó Grosics. S akkor még egy szót sem szoltunk a perdített kényszerítő átadásokról, a játékosok improvizációs készségéről vagy a futballzenik labdaművészetéről: Puskás bal lábáról, Kocsis fejéről, Bozsik centiméterre pontos nyolcvanméteres átadásairól. Megkockáztatható: az aranycsapat játéktípusa és taktikája magában hordozta a későbbi 4–3–3-as és 4–4–2-es formációk csíráját is.

Akárhogy gondolkodjunk is a sportversengés taktikájának társadalmi meghatározóiról, be kell látnunk: ahogy professzionalizálódik a futballszakma, úgy csökken annak az esélye, hogy a játék szorosan vett taktikai-stratégiai elemeit és a futball világának környezeti tényezőit *közvetlenül* összekapcsolhassuk. Igen nehéz volna például a WM-rendszer bevezetését értelmezve olyan nyilvánvaló társadalmi összefüggéseket fölfedezni, mint a piramisformáció és a skót munkásosztály kapcsán.⁴ Ugyanakkor az már könnyebben elképzelhető, azaz kivi-

2 Megjegyzendő, hogy a legkülönbözőbb országok sportkiadványai (a brit sportújságírókkal az élen) egészen a hatvanas évekig a piramisformációnak megfelelően jelenítették meg a csapatokat. Ez ellen az edzők – konspirációs megfontolásokból – nem is nagyon tiltakoztak (Taylor és Jamrich 1997: 65).

3 A római Olimpiai Stadiont avató Európa-kupa mérkőzésen a magyarok Hidegkuti egy és Puskás két góljával 3:0-ra verték a házigazdákat.

4 Megkísérrelhető persze, hogy a játéktípus és a hely szelleme között asszociatív-metaforikus viszonyt létesítsünk. Ilyen értelemben beszélhetünk például a „svájci reteszről” vagy a Barcelona csapatának „diagonális játéktípusáról”, utalni próbálván a futballnak a nemzetkarakterrel, ill. egy nagyváros szerkezetével homológ sajátosságaira.

telezhető és védhető tudományos vállalkozásnak tűnik, hogy a taktika és a játéktípus *közvetett* társadalmi meghatározóit tegyük elemzés tárgyává. Mindenekelőtt azt a *politikai klímát*, mely, egyszerűen fogalmazva, vagy kedvez, vagy nem kedvez a profi futball működésének. Miképpen megkísérelhetjük az érintettek (játékosok, edzők és egyéb szakemberek) *diszpozíciós kelléktárának* történeti tanulmányozását is. E diszpozíciók ugyanis a közvetítési mechanizmusok bonyolult áttételei révén a futball viszonylagosan önálló és öntörvényű világában is kikristályosodhatnak – nem utolsósorban éppen játéktípus és taktika formájában.

2. 1920 előtt

A magyar labdarúgás történetének társadalmi összetevői nem vizsgálhatók az osztrák–magyar versengés kontextusának figyelembevétele nélkül. E futballversengés teljes komplexitásának megértéséhez viszont tanulmányozni kell a magyarországi belső összefüggérendszerét is. Ha elfogadjuk, hogy a csapatidentitás folyamatosan újradefiniálódik és megerősítést nyer a stadion strukturális kényszeréből fakadóan (Hadas és Karády 1995: 91), azaz mindig azon elemek kerülnek előtérbe, amelyek az éppen adott ellenféllel szemben relevánsak, akkor egyúttal e strukturális kényszer történelmi meghatározottságát is föltételezzük. A kontextualitás történetisége esetünkben azt jelenti, hogy az osztrák nemzeti tizenegy ellen játszó magyar futballválogatott összetételében és játéktípusában mindenkor magában hordozza saját belső dinamikájának (konfliktusainak, kiegyezéseinek, múltbéli meccséményeinek, a különböző klubcsapatokban egymás ellen küzdő játékosok kölcsönös tapasztalatainak) lenyomatát.

Mint tudjuk, a század első két évtizedében a magyar futball belső társadalmi kontextusa mindenekelőtt az *MTK–FTC* derbi (illetve annak szimbolikája) révén érthető meg. Nem véletlen, hogy ebben az időszakban a válogatott játékosok többsége is főleg e két csapatból kerül ki. Az 1888-ban túlnyomórészt belvárosi zsidó polgárok által alapított *Magyar Testgyakorlók Köre* és az 1899-ben ferencvárosi sváb kispolgárok és szakmunkások által létrehozott *Ferencvárosi Torna Club* közötti több évtizedes küzdelem egyfajta asszimilációs versenyfutásként értelmezhető (Hadas és Karády 1995: 94–98). E versenyfutás része az is, hogy míg az *FTC* játékát eleinte az angolos „rúgd és fuss” erőfoci jellemzi, addig az *MTK* – elnökének, Brüll Alfrédnak köszönhetően – viszonylag hamar (paradox módon éppen angol edző és játékos importja révén) elkezdte a skót eredetű piramisformáció alkalmazását: játékosai a „többet ésszel, mint erővel” elv szellemében technikásan cseleznek, s a „fű alatt” passzolják egymásnak a labdát (hamar meg is kapják ezért a sportlaptól, hogy „nem magyaros” a stílusuk! [*Nemzeti Sport*, 1905. március 26.]). Itt még nem nehéz észrevenni a játéktípus és a csapatok társadalmi összetétele közötti összefüggést. Jelen esetben azonban a konnotációk eltérnek a skót–angol derbiétől, hiszen a piramisformáció inkább egyfajta polgári rafinéria megnyilvánulásáról, míg a „rúgd és fuss” inkább az alulról jötték erődemonstrációs kényszeréről tanúskodó diszpozicionális meghatározottságokra utal.

Ha ezek után úgy fogalmazunk, hogy az *MTK–FTC* versengés lényegi szerkezeti hasonlóságokat mutat az osztrák–magyar derbivel, fontos összefüggésre mutatunk rá ugyan, ám ki-

(4. folyt.) (Mint ismeretes, Barcelona városát egy hosszú, átlós irányú sugárút keresztezi.) Ám ezekben az esetekben – bármily szellemesnek és találónak véljük is e párhuzamokat – védtelenül állunk az esszencializmus vádjával szemben (jóllehet, persze, e vád – és az alapjául szolgáló tudományos szemléletmód – ignorálásának joga ebben az esetben sem vonható meg tőlünk).

1. táblázat. A magyar fúbalválogatott mérkőzései 1902–1956 között*

	Ausztria		Cseh(szlóvá- kia)		Anglia		Németország		Olaszország		Svájc		Svédország		Egyéb**											
	D	V	Gy.	D.	V.	Gy.	D.	V.	Gy.	D.	V.	Gy.	D.	V.	Gy.	D.	V.									
	1902–1910 (27 mérkőzés – 5 ország)	7	3	6	3	2	1	–	–	3	–	1	–	–	–	–	–	–								
1911–1919 (45 mérkőzés – 9 ország)	18	4	6	–	–	–	–	1	2	1	–	–	2	–	1	2	–	5	–							
1920–1929 (68 mérkőzés – 13 ország)	4	7	9	2	1	2	–	–	–	–	6	1	1	2	2	1	3	1	1	13	–	6				
1930–1939 (85 mérkőzés – 20 ország)	7	6	4	6	4	1	1	–	1	–	3	1	2	–	2	9	6	1	3	2	–	1	12	7	6	
1940–1949 (49 mérkőzés – 14 ország)	7	–	3	1	–	1	–	–	–	–	–	–	2	2	–	2	1	5	–	–	2	1	1	15	5	1
1950–1956 (63 mérkőzés – 26 ország)	6	2	1	6	–	1	2	–	–	–	1	–	1	3	–	–	–	3	–	–	4	1	–	24	6	2

* Gy.: győzelem, D.: döntetlen, V.: vereség

** Az egyéb országok (félkövér betűkkel szedték az országokat, amelyekről az adott időszakban a magyar válogatott kizárólag vereséget szenvedett, dőlttel pedig azokat, amelyek ellen a győzelmei mellett vereséget is szenvedett):

1911–1919: Franciaország, Norvégia, Oroszország;

1920–1929: Lengyelország, Finnország, **Egyiptom**, *Franciaország*, **Belgium**, **Spanyolország**, **Jugoszlávia**;

1930–1939: *Hollandia*, **Jugoszlávia**, **Egyiptom**, Bulgária, **Irország**, **Franciaország**, Románia, **Portugália**, Luxemburg, Görögország, Holland-India, Skócia,

Lengyelország;

1940–1949: Horvátország, Románia, Jugoszlávia, *Bulgária*, Finnország, Luxemburg, Albánia, Lengyelország;

1950–1956: Lengyelország, Albánia, Bulgária, Finnország, NDK, Románia, *Törökország*, Jugoszlávia, **Egyiptom**, Dél-Korea, Brazília, Uruguay, Dánia, Szovjetunió,

Skócia, Norvégia, **Belgium**, Portugália, Franciaország.

Forrás: Dénes és Rochy 1996 alapján végzett saját számítások

csit keveset állítunk. Jelen esetben ugyanis nem csupán olyan, Lévi-Strauss számára kedves strukturális homológiáról beszélhetünk (noha arról is), mely mondjuk, a körülmetélés és egy diploma megszerzése között létesíthető, hanem egy társadalmilag kondicionált, lélektanilag átélt, szakmai szocializáció révén megerősített oksági viszonyról is. Ennek köszönhetően – egyfajta *diszpozícióáthelyeződés* következményeképpen – a nemzeti belső összefüggésrendszerben fölhalmozódott viselkedés-, tudás- és mozgáselemek a külső kontextusban is működőképessé válnak. Amikor tehát – figyeljük a neveket! – az *MTK*-s Bíró az osztrákok elleni meccsen a neki szemmel jelző *FTC*-s Blumnak passzolja a labdát (hogy most kivételesen ne a leghíresebbeket, Schaffert vagy Schlossert emlegetjük⁵), akkor e páros mozdulatsorban hihetetlenül összetett, ugyanakkor tudatosan nem (ill. nem valamennyi vonatkozásában) reflektált társadalmi jelentéstartalmak összpontosulnak.⁶ Azt mondhatjuk tehát: ahogy a magyar derbi a zsidók és németek közötti asszimilációs versenyfutás szimbolikus megnyilvánulásaként is fölfogható, az osztrák–magyar derbi – osztrák és magyar nézőpontból egyaránt – előbb a monarchiabeli dominanciáért, később a kontinens futballválogatottjai közötti elsőséggért folytatott verseny szimbolikus kifejezője. (Az osztrák nézőpontról lásd Michael John jelen válogatásban közölt tanulmányát.) Egy olyan versenyé, amely mögött – miképpen a skót–angol esetében – évszázados nemzeti sérelmek, ill. szorongások állnak.⁷

Ha a magyar válogatott által 1902 és 1956 között lejátszott meccsek összesített adataira pillantunk (*1. táblázat*), első látásra is szembetűnő az osztrákok elleni találkozók nagy száma. Lényegében nem volt olyan évtized e több, mint fél évszázad során, amikor ne ellenük játszott volna a magyar csapat a legtöbbször. Ez az állítás még a negyvenes és ötvenes évekre vonatkozóan is érvényes, jóllehet a Németországba olvasztott Ausztria ellen 1938 és 1944 között nem lehetett játszani, s a negyvennyolcban kezdődő „ötvenes évek” szellemisége sem volt éppen kedvező az ilyen találkozók számára. A legtöbbször (huszonnyolcszor) a tízes években találkozott a két csapat,⁸ majd a húszas (húsz találkozó), a harmincas (tizenhét), végül az első évtized (tizenhat) következik. A Monarchia fölbomlása után sem csökkent tehát e derbi fontossága. Ami az eredményeket illeti: a húszas évek kivételével (amikor is négy nyert meccsel kilenc elveszített áll szemben), valamennyi évtizedben a magyarok számára kedvező a mérleg. Ez az arány a tízes években a legmeggyőzőbb (tizennyolc győzelem, hat vereség, négy döntetlen), de már a század első évtizedében is eggyel több győzelmet arat a magyar csapat (noha a gólarány akkor még döntetlen). Jellemző, hogy a két válogatott első találkozásán, 1902. október 12-én, Bécsben

5 Noha a szakemberek Bíró Gyulát is az említettekhez hasonló kaliberű focistának, játékfelfogása alapján egyenesen Bozsik elődjének tekintik (Dénes és Rochy 1996: 18).

6 Álljunk meg egy pillanatra, s merevítsük ki ezt a képet! Két zsidó fiatalember passzol itt egymásnak. Egyikük az *MTK*-ban játszik, s már magyarosított nevet visel, másikuk, ki egyelőre megőrizte nagyapja nevét, az *FTC* erőssége. E példa nemcsak az asszimilációs versenyfutás variációinak irány- és tempóbéli különbözőségeit érzékeltetheti, hanem azt is, hogy az osztrákokkal szembeni magyar sikereken milyen fontos szerepet játszott a zsidóság (Hadas és Karády 1995: 96).

7 John és Marschik e válogatásban közölt tanulmányai nem csupán azt szemléltetik, milyen párhuzamok vonhatók az *MTK–FTC* és az *Austria–Rapid* derbi között (mellékesen érdekes vizsgálódás tárgya lehetne e négy csapat részvételével rendszeresen megrendezett küzdelemsorozat), hanem azt is, hogy a belső kontextus viselkedéselemei és jelentéstartalmi hogyan transzponálódnak egy külső összefüggésrendszerben. (Lásd ezzel kapcsolatban Matthias Marschik írását arról, mit jelentett az osztrákok számára a foci az Anschlusst követően.)

8 Azt gondolhatnánk pedig, hogy a világháborús időszak nem volt éppen ideálisnak tekinthető az ilyen sportküzdelmek számára. Mindennek ellentmondani látszik, hogy a két csapat 1914-ben háromszor, 1915-ben és 1916-ban négyszer, 1917-ben ötször (!), 1918-ban pedig háromszor találkozott. Soha ennyi meccset nem játszottak ilyen rövid idő alatt.

az osztrákok még 5:0-ra lépik le a magyarokat. (Egyébként ez a találkozó volt az európai futballtörténelem első olyan válogatott mérkőzése, amelyen nem valamelyik brit tagország válogatottja szerepelt [Dénes és Rochoy 1996: 9].) Ám egy jó fél évvel később, a budapesti második találkozón a magyarok már 3:2-re győznek.

Erről a mérkőzésről írja a *Nemzeti Sport* 1903. június 4-én, hogy „a győzelem mindig kedves, de tízszeresen kedves akkor, ha a magyar győzi le az osztrákot, és hozzá váratlanul”. Majd néhány évvel később, ugyanott, már az olvasható, hogy a

sportban mindkét fél a küzdőterre viszi faji kiválóságából fakadó képességeit s érvényesíti azt, amire a testi erő, ügyesség, leleményesség és szellemi felsőbbsege képesíti. A győzelem nyomán támadó dicsőség az egész nemzet dicsősége, a vereség az egész nemzet veresége. A football-pálya tribünjeit eltöltő tizezernyi közönség mind átérzi ezt s ez ad olyan rendkívüli erkölcsi jelentőséget a magyar–osztrák legjobbjai mérkőzésének (*Nemzeti Sport*, 1908. október 31.).

Az első idegenben aratott (4:3-as) magyar győzelmet követően pedig így tudósít a sportlap:

A mi sporthelyzetünk Ausztriával szemben különleges és tulmegy a sablonos összeköttetésen, még a sport terén is. Innen van az, hogy itt minden összecsapásnál nem csak a sport-hegemóniáért küzdünk, hanem a nemzeti becsületért is. És el kell ismernünk, hogy a sport minden terén, de különösen a football-ban a nemzet oszthatlan érdeklődése, figyelme és lelkesedése kíséri küzdelmeinket. [...] A sportok más ágaiban már rég felülkerekedtünk osztrák szomszédainkon. Vivásban a világ hegemóniát bírjuk, atletikában és uszásban pedig már rég legyűrtük a Lajtán tuli népet. Most végre a football-sport mérlegébe, melynek nyelve eddig egészen középen állott, hatalmas súly esett a magyarok javára. Mindig biztunk fajunk erejében, hogy végre is annak kiválósága érvényre fog jutni ebben a sportágban is. Ez most a beteljesedés stádiumában van (*Nemzeti Sport*, 1909. május 8.).

Amekkora a győzelem fölött érzett öröm, ugyanakkora – ha nem nagyobb – a bánat is egy-egy vereséget követően:

Mondjuk meg csak keményen, önámítás nélkül: temetés volt tegnap az Üllői-uti sporttelepen s az a harmincezer főnyi közönség, amely jelen volt a gyászszerartáson, sápadtan, tehetetlen haragjában fogcsikorgatva nézte végig, mint földelik el az osztrák sirások a magyar válogatott csapat győzniakarását. Csoda-e ezekután, ha temetői hangulat borongott a komoran feketéllő pálya hóval szegélyezett elipszise fölött? A taps zápora csak elmosódott nyári emlékként élt a lelkekben s az ajkakra elfojtott szitkok szakadtak fel, nem a lelkes biztatások csattogó galambjai szálltak a magyar címerrel ékes válogatottak felé. [...] Ez a közönség mást érdemelt és mást várt a magyar géniusztól, amely nem tudta lángallobbantani a játékoslelkesség tüzeit a nemzeti gondolat szent szolgálatában... Csuf volt, szívetfacsaróan fájdalmas az ötvenedik osztrák–magyar labdarugócsata. A magyar futballtörténelem Mohácsa (*Nemzeti Sport*, 1922. november 26.).⁹

⁹ Az olvasó most bizonyára azt föltételezi, hogy hazai pályán megsemmisítő, több gólos vereséget szenvedett a magyar csapat. Hát téved. Az eredmény 2:1 (0:1) volt az osztrákok javára. És álljon itt még egy idézet, az 1934-es világbajnokságon az osztrákokkal szemben ugyancsak 2:1-re elveszített negyedöntőről:

„Elvéreztünk! Nem tehetünk róla, de le kell írunk ezt az avitt, gyűlölt és hazug kifejezést, amely azért hazug, mert sokat visszaélnék vele: tipikus magyar sors volt az, ahogy Bolognában a sors kereke alá került a magyar válogatott tizenegy. [...] És aztán a magyar élet megszokott fekete lovasa a pályán minden egyes játékos mögött. A mérkőzés első percétől kezdve a megszokott régi nóta, sőt régi szimfónia, gyászszimfónia. Amelyben zúg az öserő hangja, szárnyal, csattog az akarat, egeket ostromol a szív és a lélek, de béna már a test, amikor a lélek teljes erői felszabadulnak. [...] És miénk ismét a balsors. A vak véletlen, amelynek kezében a pallós olyan, mint a földkutatókéban a varázsvessző, vakul is megérzi, hol a magyar, hova kell ütnie. Tegnap Bolognában érezte meg a »vak véletlen«, hol kell sújtania a balsors nemzetét” (*Nemzeti Sport*, 1934. június 1.).

Látható tehát, hogy a sportsajtó – a szurkolókhöz hasonlóan – közvetlen kapcsolatot létesít sportteljesítmény és „nemzeti génusz”, azaz (a látens) kontextualitásában fölfogott nemzeti identitás között. Hiszen amikor az újságíró „vitézül harcoló magyar fiúkról”, „huszáros magyar rohamokról és rajtaütésekről”, „fel sem becsülhető értékű haditettéről” beszél, vagy esetleg azzal a fordulattal él, hogy „senki sem engedett a negyvennyolcból”, vagy azt a címet adja tudósításának, hogy „nincs irlalom, nincs kegyelem, magyaroké a győzelem” – nos, akkor pontosan kielégíti azokat az olvasói várakozásokat, amelyek a huszadik században is egyfajta kuruc–labanc csatározásként gondolják el a két nemzet viszonyát.¹⁰ Az így megkonstruált, biztonságos világméretben pontosan kidolgozott, évtizedeken és birodalmak bukásán keresztül ívelő a sportteljesítmény (azaz a „magyar virtus”) nemzettestbe ágyazottságának viszonyát megfogalmazó gondolat is:

Feldobogott a magyar szív, kitört a magyar virtus és elsőpört minden gyenge formát, megacélozta az izmokat és ha elesett egy magyar fiú, modern Anteusként ugrott fel új erőt nyerve az édes, hazai anyaföldtől. És ott állt emögött a csapat mögött a mi drága közönségünk, amelyiknek hangja sokszor elakadt a nagy szurkolásban, de amelyiknek aggódó szeretete a szív láthatatlan hullámain közvetítette az energiát fiainak szívéhez (*Nemzeti Sport*, 1934. október 8.).

Az első évtizedben „nemcsak a sport-hegemoniáért, hanem a nemzeti becsületért is küzdő” magyar futballisták „gyors lerohanások”, „nagyobb temperamentum”, „bátorság”, „szívósság”, „nagy önfeláldozás” révén, „kevés összjátékkal”, ámde a „sablonok mellőzésével” játszanak. Velük szemben az osztrákok „kombinációs tartalomban gazdagabb, szebb játékot” mutatnak, „gyorsabbak az összmozgásban”, „mintaszerű védelemmel” rendelkeznek, „jobb a rúgótechnikájuk”, jóllehet „kombinációik lassúak”, „a lapos passzokat erőltetik”, pedig azok elakadnak a budapesti pálya pocsolyáiban. Összességében „finomabb a technikájuk, tökéletesebb a tudásuk, de nem visznek annyi lelket a küzdelembe, mint a magyarok”. Közönségük is „fegyelmesebb”: imponáló a „német pedantériára valló rend, pontosság és fegyelmesség”. Jól érzékelhető, hogy ebben a világméretben a sporttevékenység – így a taktika, a játéktípus, sőt, a közönség reakciói is – közvetlen nemzetkarakterológiai konnotációkkal bírnak. Ugyanakkor bármennyire esszencialista jellegűnek tűnjenek is az egyes megfogalmazások, ezek csaknem mindig relacionálisan, a másik sajátosságaihoz képest definiálhatók.¹¹ E viszonyítottság az esetek többségében a szó szoros értelmében is megfogalmazódik:

A két csapat erejét mérlegelve, az osztrák technikai kvalitás dolgában, a magyar temperamentum dolgában áll felette a másíknak. Az különben tapasztalaton alapul, hogy az osztrákok jobban, mi pedig eredményesebben játszunk a footballt. Egyben azonban lényegesen felettük állunk: gyorsaság és szívósság dolgában. [...] A két csapat játéka hü visszatükrözője a két ország faji sajátosságainak is. Mig nálunk a csapatok játéka az igazi angol amatőrszellemtől és karaktertől van telítve s minden a gyorsaság és rohanás érvényesülésén alapszik, addig az osztrák csapatok a nehéz kombinációs, a lassu előrehaladású játékot kultiválják, mely talán tartalmasabb és ered-

10 Ehhez egy szép adalék:

„Az osztrák sportdisznóságok egyedülvalók a földkereken, az osztrák szellem uralkodónak tekinti magát ebben a vérrel összeragasztott monarchiában. Azzal a komisz osztrák-tempóval, amivel az akasztófákat kirakta Olaszországban meg Magyarországon, avval a középkori zsoldos szakértelemmel rául minden faji érvényesülésre” (*Nemzeti Sport*, 1909. november 20.).

11 S mint majd látni fogjuk, más kontextusban más jelentéstartalmak válnak hangsúlyossá. Az osztrák–német párharc kontextualításáról pedig lásd Matthias Marschik e válogatásban közölt tanulmányát.

ményesebb, de külső szépség és erő dolgában nem vetekszik a mi játékkal. Bármilyen furcsán hangzik is, a két ország football-sportjának egymáshoz való viszonyát úgy lehet legjobban jellemezni, hogy az osztrákok jobbak, mi meg erősebbek vagyunk (*Nemzeti Sport*, 1908. november 7.).¹²

A fenti jellemzések alapján valószínűsíthető, hogy a század első évtizedében a magyarok inkább a „rúgd és fuss” stílusú erőfocit játsszák, szemben az osztrákok alkalmazta piramisformációval. Ám – mint azt fentebb az *MTK* példáján már láttuk – a magyarok gyorsan tanulnak. A tízes években aratott tizennyolc győzelmük során játékuikra – ismét a korabeli *Nemzeti Sport*tal szólva – a „virtuóz, csillogó technika, az ötletesség, a szellemes helyzetmegoldások, a sziporkázó akciószövés, a hidegvér, a természetes könnyedség, a művészi hajlam, a gyors felfogóképeség, a lovagiasság” (!) jellemző, szemben a „szívükkel dolgozó, nem bravúroskodó, szívós, célszerűen játszó” osztrákok „hihetetlen lelkesedésével”. És ebben az esetben nem a sportsajtó önkényes megfogalmazásairól van szó,¹³ hanem arról, hogy a század első két évtizedében a játékosok, edzők és sportvezetők ténylegesen elsajátítják és továbbfejlesztik mindazokat a technikai, taktikai és szervezési elemeket, amelyek a korabeli futballt jellemzik.

E sportbéli tanulási folyamat útja világosan nyomon követhető. Az *MTK* ugyanis már 1911-ben brit edzőt és játékosokat hozat, amit két év múlva az *FTC* is megtesz (Sebes 1955: 31). Aztán 1914-ben Brüll Alfréd meghívására Bécsből az *MTK*-hoz érkezik Jimmy Hogan, a legendás brit edző, aki az osztrák fővárosban Hugo Meisl, a leendő osztrák szövetségi kapitány meghívásának köszönhetően tartózkodott, ahol sokat tanult – mindenekelőtt edzés-módszertant. E tény is példaértékűen szemlélteti, hogy nem volna elegendő egyszerűen szerkezeti hasonlóságról beszélni az osztrák–magyar és az *MTK*–*FTC* szembenállás kapcsán, hiszen társadalom-lélektanilag mindkét derbi közös nevezőre hozható: háttérükben ugyanaz az asszimilációs elkötelezettségből fakadó túlinvesztíciós késztettség rejlik. E pályáiv lendülete által (is) strukturált késztettség legfőbb motiváló ereje a csoportidentitás on átszűrt, jövőbe projektált nemzeti azonosságtudat. A projekció tárgya egyrészt az asszimilációs versenyfutásban aratott, közvetlenül társadalmi pozícióra, státuszra és presztízssre váltható történelmi győzelem, másrészt a Monarchián belüli, harmadrészt pedig a nemzetközi futballközösségben elfoglalt (szimbolikus) uralom megszerzése.

12 Jellemző, hogy más csapatok esetében is milyen erős a nemzetkarakterológiai sztereotípiák szerepe – melyek a magyarok sajátosságaival szemben definiáltak. Svájce játékaik jellemezvén a sportlap évtizedeken keresztül vissza-visszatér az olyan fordulatokhoz, hogy „halálosan pontos a passzjátékuk”, „precízen játszanak, de sem gyorsaság, sem erő nincs a játékuikban”, és „végül is megadják magukat a magyar csatárok *ötletes* akcióinak”. Németország esetében visszatérő fordulatok: „nem csillogó, de *hasznos* stílus, *precízitás*, mintaszerű passzjáték, *sablonszerű* játék, semmi furfang, semmi ötletesség, semmi találékonyaság, *lelkes fáradhatatlanság*, invenció nélküli *szürke futball* játsszák.” „A különbség faji sajátosság – mi elszántabban védjük a magunk kapuját, mint a német, és az idegen kaput elszántabban támadjuk”, a „magyar futball ötletekben, *egyéniségekben* gazdagabb”. A *csehek* a futball „*tökéletes mesteremberei*”, a magyarok a játék „*szeszélyes művészei*”. (*Nemzeti Sport* – az én kiemeléseim: H. M.)

13 Legyünk egyértelműek: a (sport)újságíró – a színészhez, a rádiós hangmérnökhöz, a lakberendezőhöz, a tanárhoz, az orvoshoz, azaz bármely szakemberhez hasonlóan – normális üzemmód esetén nemigen lépheti át tartósan vagy radikálisan előzetesen kijelölt és versengés révén elfoglalt pozíciójának határait. Szaktevékenységének elsődleges célja ugyanis az, hogy kielégítse fogyasztói célcsoportjának szükségleteit. (Mindez természetesen nem zárja ki a szükségletek módosításának, az intézményesült határok közötti „alkotószabadságnak” s ezáltal a célcsoport tágitásának – ill. szűkítésének – lehetőségét.) Egyszerűen fogalmazva: a (sport)újságíró nemigen írhat mást, mint amit olvasói elvárnak tőle.

3. 1920–1945

E túlinvesztíciónak köszönhetően a Monarchia széthullásának történelmi pillanatában a szféra szükségleteit messze meghaladó tudás halmozódik föl a magyar futball világában. Hiszen ha elfogadjuk, hogy az osztrákokkal szemben elért eredmények egyben az európai futball-erőviszonyok jelzői is, nem tűnik megalapozatlannak az a kijelentés, hogy a tízes évek második felére a magyar válogatott lesz a kontinens legjobbjá (azaz a világ harmadik legerősebb csapata a két brit válogatottat követően). Mindezt egyébként a válogatott eredményei teljes mértékben alátámasztják (1. táblázat). Az osztrákoktól elszenvedett vereségeken kívül – akikkel szemben a mérleg, emlékszünk rá, ebben a periódusban rendkívül pozitív – mindössze kétszer kapnak ki: Angliától (0:7) és Svájtól (0:2), miközben a későbbiek során jelentőssé váló futballnemzetek közül Németországot, Svájcot, Svédországot, Oroszországot, Olaszországot többször is legyőzik.¹⁴ Nem meglepő tehát, hogy a húszas években óriási kereslet nyilvánul meg a magyar játékosok és edzők iránt. A szívóhatást erősítik a hazai taszítóhatások is. E helyütt talán elegendő, ha ezek közül először a „trianoni sokknak” nevezhető általános anomáliára utalunk, melynek köszönhetően a „nemzeti tragédia”, ill. annak következményei (többek között a sok elveszített nemzetközi futballmeccs) miatt egy időre csökken a sportág szimbolizációs jelentéstartalmainak viszonylagos fontossága. Ehhez járul a jobbra tolódó új rezsim manifeszt és kormány szinten is megnyilvánuló hivatalos antiszemitizmusa.

Ákár törvényszerűnek is tekinthetjük tehát, hogy a húszas évek elején a legkiválóbb, elsősorban zsidó származású magyar játékosok és edzők külföldön keresnek (és találnak) maguknak munkát. Legtöbbször – kézenfekvő módon – az akkor Budapestenél kevésbé antiszemita Bécsbe távoznak. Jelzésértékű, hogy az első osztrák professzionális futballbajnokságot a *Hakoah*, a bécsi zsidó csapat nyeri, mely jórészt Budapestről érkezett zsidó származású játékosokból áll.¹⁵ Emellett sokan szerződnek a többi közép-európai futballországba: Olaszországba, Csehszlovákiába és Svájcba,¹⁶ de nem elhanyagolható a Latin-Amerikába kerülők jelentősége sem.¹⁷ Ezek az edzők és játékosok meghatározó szerepet vállalnak a piramisformációra épülő, ám azt technikai virtuozitással és improvizatív individualitással kiegészítő,

14 Jellemző a magyarok játékeréjére, hogy az 1911. januári, Svájc elleni 0:2-es zürichi vereségért (amit a korabeli sajtó a csapat rendkívüli fáradtságával magyarázott – föltételezhetőleg jogosan) ugyanazon év októberében egy budapesti 9:0-lal vesznek elégtételt. A csapat különben Oroszországot 9:0-ra és 12:0-ra győzi le Moszkvában, Norvégiát 6:0-ra Oslóban, Németországot 4:1-re Münchenben, Franciaországot 5:1-re Budapesten. Az olaszok ellen 1910-ben 6:1-es győzelemmel végződött meccs után a *Nemzeti Sport* arról értekezik, hogy „az olaszoknak még sokat kell tanulniuk”, s míg „játékuk meg nem erősödik, addig Magyarországon való szereplésük sem anyagi, sem erkölcsi sikerrel nem járhat”.

15 A *Hakoah* játékosai: Fábrián, Schener, Grünfeld, Fried, Guttmann, Pollák, Nemes, Häusler, Hess, Eisenhoffer, Schwarz. (1925. április 19.) Közülük magyarok: Fábrián (*MTK*), Guttmann (*Törekvés, MTK*), Pollák (*Zugló*), Nemes (*FTC*), Eisenhoffer (*Kispest, FTC*) és Schwarz (*FTC*).

16 Néhány példa egy-két nevesebb magyar focista 1919 utáni pályafutásáról: a „tanár úrként” becézett *MTK*-s *Károly Jenő* a *Juventus* edzője lesz. Csapata 1926-ban megnyeri az olasz bajnokságot, melynek három védője egyben a világbajnok olasz csapat védelmét is alkotja. Az *FTC*-s *Payer Imre* a húszas évek elején a *Wiener AC*-ben focizik, majd az olasz *Modena* és *Torino* edzője lesz az ötvenes évekig. Az első világlklasszis magyar középcsatár, az *MTK*-s *Schaffer Alfréd* német, svájci, cseh és osztrák csapatokban játszik (a *Sparta Praha* centereként cseh bajnokságot is nyer), majd az *AS Roma* edzője. Eisenhoffer az *Olympique Marseille*-ben, Jeny Rudolf Spanyolországban és Portugáliában játszik, majd a portugál *Sporting Club* edzője lesz, Fogl II. Károly pedig Bulgáriában játszik, ill. itt lesz edző. A brünni *Makkabib*an játszik *Obitz, Weisz, Hajós* és *Hirzer (Híres)*, ez utóbbi a *Juve* 1926-os bajnoksapatának is tagja. A *Barcelonában* véd *Plattkó*.

17 E tekintetben példaértékű *Orth György* és *Guttmann Béla* pályafutása. *Orth*, minden idők egyik legnagyobb magyar futballistája a húszas évek közepétől előbb az *FC Messina*, utána az *1. FC Nürnberg*, majd az *FC Metz*

2. táblázat. A Magyarország–Ausztria mérkőzések nézőszámai

Év	Budapest	Bécs
1902		500
1903	700	600
1904	800	2 000
1905	6 500	
1906	3 000	2 000
1907	7 000	3 500
1908	8 000	
1909	11 000	1 000
	10 000	
1910	11 000	7 000
1911	25 000	7 000
1912	30 000	15 000
1913	30 000	20 000
1914	12 000	5 000
		2 200
1915	16 000	8 000
	12 000	1 200
1916	16 000	8 000
	16 000	9 000
1917	22 000	4 000
	20 000	12 000
		15 000
1918	23 000	20 000
		15 000
1919	40 000	22 000
	27 000	

Év	Budapest	Bécs
1920	30 000	20 000
1921		50 000
1922	40 000	65 000
	30 000	
1923	35 000	50 000
1924	40 000	45 000
1925	33 000	50 000
1926	35 000	40 000
1927	38 000	42 000
1928	33 000	40 000
1929	32 000	52 000
1930	20 000	40 000
1931	32 000	46 000
1932	28 000	62 000
1933	40 000	60 000
1934	33 000	60 000
1935	32 000	40 000
1936	32 000	46 000
1937	17 000	45 000

Forrás: Dénes és Rochy 1996 alapján végzett saját számítások.

ún. „közép-európai játéktípus” elterjesztésében és tökéletesítésében. Mindezért magyar futballkörökben, legalábbis az idősebb generáció tagjai között máig tartja magát az a nézet, hogy „az egész világot mi tanítottuk meg focizni”. Természetesen túlzás volna azt állítani, hogy e közép-európai stílust a budapestiek terjesztették el. A budapesti iskola jelentősége – miképpen a pszichoanalízisben vagy a karmesterképzésben! – ugyanakkor tagadhatatlan. A legszerencsésebb talán úgy fogalmazni, hogy e játéktípus a két háború közötti időszakban igen intenzív közép-európai futballkapcsolatok, mindenekelőtt az olasz–osztrák–magyar versengés révén fejlődik.¹⁸

(17. folyt.) edzője. Ezt követően a tengerentúltra kerül, ahol Chilében, Mexikóban és Peruban vezető csapatoknál dolgozik, majd perui szövetségi kapitány is lesz. Az *FC Porto* edzőjeként a kispadon hal meg 1962-ben. Guttman előbb a bécsi *Hakoah*-ba kerül, onnan Brooklynba szerződik még játékosként, majd minden idők egyik legeredményesebb edzője lesz. Magyarországon bajnokságot nyer az *Újpesttel*, Uruguayban a *Peñarollal*, Olaszországban az *AC Milannel*, Braziliában a *São Paulo FC*-vel, Portugáliában a *Portóval* és a *Benficával* (ez utóbbi csapattal kétszer BEK győzelmet is arat). Emellett ő fedezi föl Eusebiót is.

18 Ennek során a tízes évek végének kontinentális magyar hegemoniája a húszas évek elején véget ér. Ha ugyanis a magyar válogatott meccseinek húszas-harmincas évekbeli alakulását vesszük szemügyre (1. táblázat), látható, hogy a sikerek ellenére a magyarok számos vereséget is elkönyvelhetnek, többek között olyan, akkoriban nem számottevő játékerőjű csapattól, mint Egyiptom, Franciaország, Belgium, Jugoszlávia, Portugália vagy Spanyolország. S jóllehet az osztrákok elleni arány a harmincas években a magyarok számára kedvező, a húszas években négy magyar győzelemmel kilenc osztrák áll szemben.

Figyelemre méltó a nézőszám alakulása is az osztrák–magyar mérkőzéseken (2. táblázat). Nem kíván különösebb kommentárt e szám folyamatos növekedése az első évek néhány száz nézőjétől az 1919-es negyvenezres budapesti nézőcsúcsig. Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy míg 1920 előtt minden meccsen több a néző Budapesten, mint Bécsben, addig 1921-től ez a trend az ellenkezőjére fordul.¹⁹ Természetesen igaz, hogy a bécsi Hohe Warte több embert képes befogadni, mint a Hungária körúti vagy az Üllői úti pálya. Csak-hogy ebben az időszakban a budapesti pályák több ízben nem telnek meg, míg Bécsben ez jóval ritkábban fordul elő.²⁰ Arról nem is beszélve, hogy egy-egy stadion fölépítése, ill. befogadóképessége önmagában is igen pontosan jelzi egy-egy sportág fontosságát. Nem tűnik megalapozatlannak tehát úgy fogalmazni, hogy a futball a század első felében fontos szimbolikus kompenzatórikus funkciót tölt be mindkét országban. S míg e funkció a Monarchia fönnállása alatt a revánsvágy és kisebbségi komplexusok által motivált Magyarországon erőteljesebb, addig a két világháború között a nagyhatalmi státuszától végérvényesen megfosztott, majd az Anschluss után önálló nemzeti identitásában is fenyegetett Bécsben nagyobb. Ezek az adatok azt érzékeltetik, hogy a kettős Monarchia fölbomlása Ausztriában számos vonatkozásban talán nagyobb traumát jelentett, mint Magyarországon.

A két világháború között sajátos kölcsönös függőség alakul ki a közép-európai országok futballszférái között, mely hozzájárul ahhoz, hogy ezen országok válogatott és klubcsapatai egymással rivalizálva fejlődjenek. E kölcsönhatás folyamatosságát biztosítják az egymás ellen rendszeresen vívott válogatott és klubtalálkozók, melyek – Európában először – immár különböző nemzetközi kupasorozatok kiírása révén is intézményesülnek. Ilyen az olasz, osztrák, magyar, cseh és svájci válogatottak részvételével megrendezett Európa Kupa, vagy az ezen országok klubcsapatai számára évente kiírt Közép-európai Kupa.²¹ Magától értetődő: a kupagyőztes csapatok joggal tekinthetők a kontinens, de olykor a világ legjobb csapatainak is.²² A korábbi, monarchiabeli hárompólusú osztrák–magyar–cseh versengés bővülé-

19 Játsszunk egy kicsit a számokkal! 1902 és 1937 között Bécsben összesen egymillió-harmincháromezren, Budapesten 927 ezren nézték meg a két csapat mérkőzéseit. 1920 előtt Budapesten összesen 347 ezer, Bécsben 180 ezer néző látta a találkozót, míg 1920 után Budapesten 580 ezer, Bécsben 853 ezer ember ment ki a meccsre. Ha e számadatokat egymáshoz arányítjuk, azt mondhatjuk, hogy a monarchiabeli Budapesten csaknem kétszer akkora volt a meccsek iránti érdeklődés, mint Bécsben, míg a két világháború közötti időszakban Bécsben mintegy másfélszer volt nagyobb az érdeklődés, mint Budapesten (Dénes és Rochy 1996).

20 Az osztrák–magyar még többnyire így is a legtöbb nézőt vonzza Budapesten. Íme, néhány jellemző adat (először az évszám, majd a magyar csapat ellenfele, utána pedig a nézőszám következik): 1923: Finnország, 16 000; 1924: Lengyelország, 7000; 1925: Olaszország, 20 000; 1926: Csehszlovákia, 30 000; 1927: Jugoszlávia, 12 000; 1928: Svájc, 20 000; 1930: Hollandia, 14 000; 1932: Olaszország, 40 000; 1934: Bulgária, 10 000; 1936: Írország, 15 000; 1938: Svájc, 10 000; 1940: Horvátország, 15 000.

Jellemző, hogy ebben az időszakban a fő közép-európai riválisok (Csehszlovákia, Svájc, Olaszország) ellen idegenben vívott mérkőzéseken is többnyire nagyobb volt a nézőszám, mint Budapesten (Dénes és Rochy: 1996: 8–68).

21 Mindkét kupa megrendezésének ötlete (részben a bevétel fokozása, részben a megfelelő terhelés biztosítása érdekében) Hugo Meislől, az osztrák szövetségi kapitánytól származik. Az Európa Kupa (EK) az öt nemzet válogatottjai közötti körmérkőzésekből állt, melynek során mindkét csapat kétszer találkozott a többivel, s addig tartott, míg az összes mérkőzésre sor nem került. Így az első sorozat 1927-ben kezdődött, s 1930-ban fejeződött be. A Közép-európai Kupa (KK) évente került megrendezésre az ezen országok bajnokságában első és második helyen végzett klubcsapatok részvételével, s kieséses rendszerben zajlott.

22 Jellemző a nemzetközi erőviszonyokra, hogy a magyar nemzeti tizenegy 1927-ben Budapesten 13:1-re lépi le a francia válogatottat, míg ugyanebben az évben előbb 0:6-ot, majd 5:3-at játszik az osztrákok ellen. Ugyancsak ebben az évben a magyar bajnokságot nyerő *Ferencváros* 6:1-re legyőzi az angol kupagyőztes *Blackburn Roverst*, majd 1928-ban a KK-t is megnyeri (a döntőben 7:1-re alázva a bécsi *Rapidot*). A következő évben dél-amerikai turnén vesz részt, s – számos győzelme mellett – a kétszeres olimpiai bajnok Uruguay válogatottját is sikerül legyűrnie 3:2-re.

séről beszélhetünk tehát, melynek során mindinkább az olaszok játsszák a vezető szerepet (a második helyért hatalmas küzdelmet folytató osztrákok és magyarok előtt).

Ha főntebb a magyarokról azt állítottuk, hogy gyorsan tanulnak, ugyanezt az olaszokról még inkább elmondhatjuk. A húszas évek végétől kezdődő dominanciájukat jól mutatják a magyar válogatott ellen játszott mérkőzéseik is. Az angolokon kívül ugyanis ez az egyetlen válogatott, mellyel szemben a magyarok mérlege a vizsgált időszakban negatív (*1. táblázat*). Szinte hihetetlenül gyors ütemű fejlődésüket jelzi, hogy míg 1924-ben a magyar válogatott 7:1-re győz ellenük (majd 1925-ben még 2:1-re), az utána következő huszonöt év tizenhét találkozója közül tizenegyet nyernek az olaszok (hat pedig döntetlennel végződik). A magyar sajtóban az 1928-as, 4:3-as olasz győzelemmel végződött meccs után hallatszanak ugyan olyan hangok, hogy „több mint másfélszáz magyar játékos és tréner szóródott szét Itália földjén és tanította, iskolázta éveken át a nagyszerű olasz anyagot” (*Nemzeti Sport*, 1928. március 25.), továbbá célozgatnak arra is, hogy a római Stadio Nazionale Mussolini jelenlétében lezajló avató mérkőzését át kellett engedni a vendéglátóknak.²³ Két évvel később, a Budapesten aratott 5:0-ás olasz győzelem után azonban már nem lehet magyarázkodni. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy a *Nemzeti Sport* – nem mulasztván el „hódotlat” közzölni Mussolinit, az „olasz újjászületés gránitszobrát” – a nemzetkarakterológiát nyílt politikai üzenetű alakítja, mondván, hogy a „fasiszta szívek ereje megtörte a magyar tudást”, s a „fiatal fasiszta Olaszország erkölcsi ereje, akarása, lendülete, egysége, céltudatos nemzeti munkája, tomboló nemzeti energiája győzött le bennünket nagyszerű rohammal” (*Nemzeti Sport*, 1930. május 12.).

A német–magyar futballtalálkozóknak is különleges jelentőségük van – mindenekelőtt azok tagadhatatlan politikai konnotációi miatt. A vizsgált ötvennégy év összesített mérlege ugyan a magyarok számára kedvező, ám a harmincas évek folyamán a magyar fölény fokozatosan apad, s a második világháború alatt vívott találkozók során már nem sikerül győzni a németek ellen (két mérkőzés döntetlennel, kettő pedig a németek sikerével végződik.²⁴ Túl ezeknek a meccseknek a nyilvánvaló politikai jelentéstartalmain (az 1936-os budapesti találkozón például a sok német vendégzurkoló horogkeresztes zászlókat lenget, Horthy Gömbös miniszterelnök, ifjabb Horthy Miklós és a hatalmi elit számos tagjának társaságában van jelen,²⁵ a sajtóban nagy hangsúlyt kap Gömbös és Bornemisza futballista múltja), a németek taktikájának tálalása is sajátos jelentésmódosulásokon megy keresztül. A sajtóban fokozatosan háttérbe szorulnak azok az elemek, amelyek a németek játékanak – nemzeti karakterként is értelmezhető – „gépiességét, szürkeségét, sablonszerűségét, fantáziamentes precizitását, unalmasságát” hangsúlyozzák, s ehelyett az fogalmazódik meg, hogy a „német

23 „A magyar csapat a félidőben 2:0-ra vezetett. Külföldi sajtóközlemények szerint már a mérkőzés előtt híre járt, hogy a magyar csapat – politikai okokból – győzni hagyja az olaszokat, ezt a feltevést azonban Kiss Gyula szövetségi kapitány határozottan megcáfolta. Azt a tényt azonban nem cáfolta meg, hogy a félidőben egyes vezetők szép szóval igyekeztek lefékezni a magyar játékosokat, hogy a római-stadion avatáson, az akkori politikai nagyságok jelenlétében »ne nagyon verjék meg az olasz csapatot«” (Sebes 1955: 52).

24 A magyar–német mérkőzések eredményei a harmincas és negyvenes években: 1930 (Drezda): 3:5, 1932 (Budapest): 2:1, 1934 (Frankfurt): 1:3, 1936 (Budapest): 3:2, 1938 (Nürnberg) 1:1, 1939 (Budapest): 5:1, 1940 (Berlin): 2:2, (Budapest): 2:2, 1941 (Köln): 0:7, 1942 (Budapest): 3:5.

25 Jelen voltak még: Lázár Andor igazságügy-miniszter, Fabinyi Tihamér pénzügyminiszter, Winckler István kereskedelmi miniszter, Bornemisza Géza iparügyi miniszter, Imrédy Béla, a Magyar Nemzeti Bank elnöke, Usetty Béla, az MLSZ elnöke, Szubováthy Imre dr., a TF igazgatója, valamint több miniszteri tanácsos és államtitkár, valamint a német követség dolgozói.

erények, a gyorsaság, keménység, akarat, fegyelmélettség, pontosság nagyszerű alapot adtak a német futball fejlődéséhez. A közép-európai nemzetekkel való érintkezés révén pedig a német futballisták ötleteket, rafinériát tanultak, szint, változatosságot vittek a gépies német futballba”, melynek köszönhetően az általuk alkalmazott „WM-formáció értelmet kapott játékukban” (*Nemzeti Sport*, 1936. március 16.).²⁶

Úgy fogalmazhatunk tehát, hogy a futballszféra szigorúan vett szakmai értelemben mindinkább autonómmá válik ugyan, mivel egyre több, kizárólag a futball világában érvényes szakmai tudás halmozódik föl benne, ám a nagypolitika is igyekszik fölhasználni a legnépszerűbb sport által generált jelentés- és identifikációs tartalmakat a saját legitimációs és propagandacéljaira. Ez az állítás Közép-Európát illetően természetesen nem csak Olaszországra érvényes.²⁷ (A bécsi futball ugyan mindvégig a jobbra tolódó osztrák politikai rendszer egyfajta baloldali ellenkultúrájának tekinthető – mint azt a jelen válogatás két osztrák írása is tanúsítja –, ennek ellenére a hatalmi elit ott is gátlástalanul kihasználja a futball kínálta politikai lehetőségeket.) A „nemzetmentésként” értelmezett kultúrpolitika részeként működtetett élsport Magyarországon is fontos politikai-ideológiai funkciókkal bír. Amikor a húszas évek végén Bethlen István miniszterelnök megfogalmazza, hogy „a magyarság fiainak nemcsak a szellemi, hanem a testi kultúra frontján is az első sorokban kell harcolniuk!” (*Nemzeti Sport*, 1929. március 31.), és Klebelsberg Kunó, a nagyhatalmú kultuszminiszter jelentős összegekkel támogatja az élsportot (*Nemzeti Sport*, 1929. április 12.), akkor a kormány lényegében megteremtí az *kedvező politikai klímát*, amelyben a kiemelten fontos professzionális futball is viszonylagos szabadsággal működhet – immár saját belső logikája alapján.²⁸

26 Ha ebben az összefüggésrendszerben idézzük a kormányzócsónék is tekinthető *Nemzeti Sport*-ban a „célfutballról” megfogalmazott „tízparancsolatot”, nem kell különösebben meglepődnünk, ha a hátunkon a hideg futkároz:

„1. A futball célja a test és a lélek edzése, a játék közvetlen célja azonban a gól szerzése, illetve az ellenfélnek megakadályozása a gólszerzésben. A célfutball tehát elítél minden mozdulatot, amely nem kizárólag ezt a célt szolgálja.

2. A jól elrögött labda gyorsabb a leggyorsabb játékosnál.

3. Mozogjon az egész csapat! Ha leadtad a labdát, fuss az akcióval együtt, hogy helyeden légy, ha újra szükség lesz rád! A passzt társad elé irányítsd, hogy az futva vehesse át a labdát!

4. Az ellenfél kapujához előre felé vezet a legrövidebb út. Minél kevesebb cselezés! Minél gyorsabb passzolás, ami mindig meredeken előre vigye az akciót!

5. Csatár, az ellenfél kapuja előtt ne tologass, hanem lőjj, mert lövésből lesz a gól!

6. Jó helyzetnél nincs jobb helyzet.

7. Szélekre játszva lehet réseket nyitni az ellenfél védelmében.

8. Az összekötők csak addig segítenek hátul, amíg az ellenfél szorongat. Ha a csapat támadásba megy át, az összekötők újra csatárokká válnak.

9. Sohasem szabad fedezetlenül hagyni az ellenfél előretolt három csatárát, még akkor sem, ha fölényben van a csapat.

10. Saját kapud előtt ne passzolgass, hanem vágd előre a labdát!” (*Nemzeti Sport*, 1935. február 3.)

27 Jelzésértékű, hogy az 1938-as világbajnokság döntőjét Olaszország és Magyarország játssza. (A végeredmény: 4:2 Olaszország javára.)

28 Klebelsberg így foglalja össze a rendszer sportpolitikájának lényegét:

„Trianonban azt is megparancsolták nekünk, hogy helyezzük hatályon kívül több mint félszázados általános védkötelezettségünket, amivel nemcsak katonai téren gyengítették bennünket, hanem a nevelés terén is. Mert az általános tankötelezettségen felépült népiskola nevelőmunkáját az általános védkötelezettségen alapuló katonaskodás valósággal továbbfolytatta, amikor engedelmességre és fegyelemre nevelt a gyakorlataival, a tesztet erősítette és edzette. Gondoskodnunk kell arról, hogy azt a testedző munkát, amelyet korábban az egész férfi népességgel a hadsereg végzett, most a magyar sport végezze el. Abban a különleges helyzetben tehát, amelybe Trianon következtében kerültünk, a sportnak még fokozottabb a jelentősége” (*Nemzeti Sport*, 1928. december 24. – Kiemelések az eredetiben).

E klímának is köszönhető, hogy az 1927-ben megalakult Edzők Testülete egyre intenzívebb szakmai viták színhelyévé válhat. Önmagában az a tény, hogy egy ilyen fórum is segítheti a szaktudás kikristályosodását, a professzionalizáció fontos mutatója. E szakmai fórumnak is köszönhető, hogy a harmincas években a válogatott edzéseiben megjelennek a tervszerűsége utaló jelek, s a technikai elemek mellett a játékosoktól mindinkább elvárják az erőnléti és taktikai képzettséget is. 1938-tól az MLSZ megszervezi a profik rendszeres sportorvosi ellenőrzését, sőt, idővel kialakulnak egymástól jól elkülöníthető edzői iskolák is. *Schaffer Alfréd* például különösen figyel a taktika oktatására, *Tóth (Potya) István* a labdarúgók fölkészítésében rendszeresen alkalmazza a tornát és az atlétikát, s erőnléti edzéseket is végeztet, *Révész Béla* nagy hangsúlyt helyez a csapatrészek munkájára, *Feldmann Gyula* pedig a játékoság révén próbál meg sikereket elérni: a tornagyakorlatok közé is játékokat iktat. A Testület által szervezett rendszeres előadások során két pártra szakad a magyar edzőtársadalom. Az egyik a hagyományos közép-európai piramisrendszer híve, míg a másik a „célfutball”, azaz a WM-formáció mellett érvel (Sebes 1955: 84–91).²⁹ A negyvenes évekre viszonylagos konszenzus alakul ki a két tábor képviselői között, amit Schaffer így fogalmaz meg: „Nem vagyok teljes mértékben híve a WM-rendszernek, de sok olyan tulajdonsága van, amit előnyösen alkalmazhatunk a magyar játékosoknál” (idézi Sebes 1955: 89).

A chapmani WM-rendszer megjelenése tehát nem éri váratlanul a közép-európai csapatokat. *Vittorio Pozzo*, az olasz kapitány kidolgozza a biztonságos védekezést szolgáló *catenaccio*-rendszert, a középpályás *Meazza–Ferrari*-páros játéka révén ő is fölértékeli a pálya közepét, továbbá három, rendkívül gyors csatárt alkalmaz. E taktikával nyer is két világbajnokságot és két olimpiát. Hugo Meisl, a húszas-harmincas évek osztrák csodacsapatának, a „*Wundermannschaft*nak” az edzője a Pozzo-féle taktika ellenében tökéletesíti a sajátját, tudatosan lelassítja az olasz támadójátékot, kidolgozza a támadó fedezetek tevékenységkörét, a csapat játékába beépíti a tervezett improvizációt, továbbá fejleszti a játékosok technikáját és az edzőmódszertant. Tóth (Potya) István, a korszak magyar válogatottjának legjelentősebb edzője pedig, Meisl edzőmódszertanát és Schaffer szintéziskereső álláspontját átvéve, s mindvégig nagy hangsúlyt helyezve az egyéni virtuozításra, elsősorban e két válogatotthoz képest próbálja kialakítani a magyar nemzeti tizenegy játékát. Elképzeléseit az Edzők Testületében is igyekeznek – több-kevesebb sikerrel – érvényesíteni.

29 A WM-rendszeréről számos cikk és könyv születik. 1936-ban jelenik meg Holits Ödön és Mamusich Mihály dr. szerkesztésében a *Hogyan futballozzunk?* című könyv, melyben a szerzők híressé vált öt pontjukban foglalják össze a magyar labdarúgás fejlődése szempontjából legfontosabb teendőket:

1. Át kell alakítani játékunkat a modern futball követelményeinek megfelelően. El kell vetni minden fölösleges sallangot, ami a régi közép-európai stílusból maradt ránk. Gyorsabbá, egyszerűbbé, előretörőbbé, céltudatosabbá, energikusabbá, eredményesebbé kell tenni a játékunkat. De meg kell őrizni a régi iskolából rafinált csatárakcióinkat, lapos passzjátékunkat és ötletes húzásainkat.

2. Revízió alá kell vennünk az egyes játékosok szerepét a modern futball követelményei szerint.

3. Tanulmányoznunk kell a taktikai formációkat, mind a védekezésben, mind a támadásban.

4. Tökéletesíteni kell a játékosok kondicionálására vonatkozó ismereteinket, és technikai felkészültségünket a modern futball kívánalmaihoz kell hozzáidomítani.

5. Mindezek keresztülvitelére szakképzett edzőkre van szükségünk, olyanokra, akik a főváros futballsportja mellett a vidék sportjának fejlesztésével is foglalkoznak.

4. 1945 után

Tudjuk: a negyvenes évek végétől, a kommunista hatalomátvétel következtében a társadalom szinte valamennyi szférájában brutális mértékű és sebességű átalakulások zajlanak Magyarországon. Ennek ismeretében nem lehet kellőképpen hangsúlyozni: a futball világában nincsenek drámai törések, a korábbi működésmód folyamatossága többé-kevésbé biztosított. Kétségtelen, ebben a szférában is megtörténik a rendszerváltás, de ez lényegében azon szakemberek vezetésével zajlik, akik korábban is meghatározó szerepet játszottak. A *Bukovi Márton*, *Csanádi Árpád*, *Sebes Gusztáv* vagy *Guttman Béla* kaliberű edzők munkájában évtizedek szaktudása halmozódik föl.³⁰

Nos, aki azt hiszi, hogy közel hatvanéves labdarúgó kultúránk és a mai nagyszerű eredményeink között nincs összefüggés, az súlyosan téved. Domonkos, Zsák és Plattkó után Szabó és Háda már a Domonkosék tudásával gyarapodva védte kapuját, s Grosics kifutásaiban lehetetlen meg nem látni Szabó kirohanásait, sőt mezőnybeli fejeseit. Így végig lehetne elemezni a posztokat egészen a balszélsőig. Ugyanilyen fontos az a tényező is, hogy miként hat legjobbjaink játéka az ifjúságra. Akik valaha futballoztak, vagy még ma is játszanak, átestek egy olyan ifjúkoron, amikor valamelyik játékosideáljukat igyekeztek utánozni. S ha ma játszanak, *sokszor nem is tudatosan* (az én kiemelésem – H. M.), igyekeznek úgy levenni a labdát, ahogy Puskás szokta, talppal úgy visszahúzni, ahogy Hidegkuti szokta és fejelni úgy, ahogy Kocsis szokott. Ha tehát a magyar labdarúgás mai sikereiről beszélünk, helyes, ha visszavezetjük a szálakat a múltba (Sebes 1955: 101).

Ugyanakkor a fölhalmozódott szaktudás nem termelődhetett volna ki a fölvázolt társadalmotörténeti előzmények, valamint a politikai változásokat túlélő, mélyben dolgozó diszpozíciók újratermelődése nélkül. Az aranycsapat sikereit az is magyarázza, hogy a futballszféra államosíttatik ugyan, s a totalitárius rendszer függőségi viszonyai ide is behatolnak, ám – mint tudjuk – a meghatározó szereplők informálisan rendkívüli szabadságjogokat élveznek: a kommunista hatalom bizonyos mértékig tolerálja a mikrostruktúra hatalmi logikáját. Ha szabad így fogalmazni: lemond a privilegizáltak életvilágának totális gyarmatosításáról, s lehetővé teszi, hogy a játékosok egymás között fönntartsák és működtessék a nagyvárosi proli-vagány bandakultúra számos elemét. Azaz: a hatalmi elit eltűri, hogy Puskás ne csupán csapatkapitány, hanem bandavezér is legyen. Vagy ha így jobban tetszik: a bandavezért teszik meg csapatkapitánynak.

Az ötvenes években és azt követően is számos anekdota kering a focisták privilégiumairól és politikai csínytevéseiről.³¹ E privilégiumok egyik legfontosabbika, hogy a politikai

30 Már volt szó arról, milyen hatást gyakoroltak külföldön a század folyamán a magyar játékosok és edzők. Legyen szabad e helyütt emlékeztetni arra is, hogy Csanádi ötvenes évek közepén megjelent, csaknem hatszáz oldalas (!) futballtankönyve (melynek jelentősége a maga nemében olyan, mint a *Wohltemperiertes Klavier*nak a zongorairódalom fejlődésében, azaz, finoman fogalmazva is korszakalkotó) a hetvenes évekig a futballedzők bibliája az egész világon (Csanádi 1960). Jellemző, hogy 1960-as, harmadik (!) magyar kiadásának bevezetőjében a szerző némi büszke álszerénységgel a „magyar labdarúgás nemzetközi tekintélyének” mutatójaként említheti, hogy könyve 1959 végéig hat idegen nyelven jelent meg. De csaknem ehhez mérhető fontosságú Bukoviké tankönyve is (Bukovi és Csaknád 1954).

31 Egy példa, Szepesi György visszaemlékezéséből:

„Farkas Mihályhoz a tábornoki kar bármely tagja csak előzetes engedéllyel juthatott be, és erre néha napokig kellett várni. Puskás Öcsi telefonált, akár két percen belül ott volt a nagyhatalmú honvédelmi miniszternél. 1953-ban a római diadal után a Hármashatár-hegyen ünnepeltük Puskás ötvenedik válogatottságát. Erre Farkas egy nagyon szép, huszonnégy személyes étkészletet vásároltatott a magyar válogatott kapitánya számára, amelyet ünnepi beszéd kíséretében adott át neki, fehér asztal mellett. Természetesen, Öcsi valamivel viszonzni szeretne volna, tudta előre, hogy jön az ajándék és ő is előkészített egy kis meglepetést, rövid beszédet vágott ki, majd az

vezetők szemet hunynak a focisták csempészkedése fölött.³² Ennek következtében persze a játékosok kiszolgáltatottakká is válnak, hiszen bármelyik pillanatban ki vannak téve egy esetleges megtorlásnak – s ezt pontosan tudják.³³ Figyelemre méltó – s ezt akár a kommunista párt *diszpozíció-alkímiájának* zsenialitásaként is fölfoghatjuk –, hogy a *seftelés* lehetőségének biztosítása révén olyan tevékenységet kínálnak a futballisták számára, amelyre azok habituálisan prediszponáltak. E sajátos, budapesti proli-vagány kultúrában ugyanis a trükkök, illegális és féllegális megnyilvánulások, azaz a *buhera és a simli*, a kavaráss és a szívatás, az átverés és az ugratás a férfivirtus évtizedek során kikristályosodott, *par excellence* megnyilvánulási formái. Ilyen értelemben tehát a seft ugyanazon diszpozíció része, mely az aranycsapat játékosait arra is készteti, hogy a csatárok *viccversenyre* hívják ki a védőket (Rejtő 1966: 56), vagy hogy kártyázással, lóversenyezéssel, biliárdozással töltsék szabadidejüket.³⁴ E kultúrában a gyermekkori *labdalopás*³⁵ nem annyira a szegénység, mint

(31. folyt.) asztal alá nyúlt, felemelt egy ezüst serleget és viszonzásul átnyújtotta Farkas Mihálynak. A honvédelmi miniszter felállt és szokott módján hebegve-habogva elkezdte mondani, hogy ő ezt nem érdemli meg, ő nem futballista, ő nem tett semmit. Puskás egy ideig hallgatta, hallgatta, aztán türelmét vesztve így szólt: Tegye csak el, öreg, sose tudja, mikor jön ez magának jól. – Kérem, ki merte volna ezt mondani Farkas Mihálynak abban az időben? Csakis Puskás Öcsi, aki – ezek szerint tehát – bármit megtehetett” (Surányi 1982: 64).

32 „Soha nem felejtem el azt az értekezletet a New York kávéházban – meséli Grosics. – Farkas Mihály is megjelent. Nem véletlenül. A csapat kérte, hogy jöjjön össze velünk. »Szeretnénk a kívánságunkat előterjeszteni« – ez volt a kérelmünk mottója. Az előadó persze én voltam. »Kérésünk az állam vezetői felé: szeretnénk, ha rendelkeznek a státusunkat, a jövedelmünket, hogy a jövőben ne kelljen harisnyák és egyéb árucikkek vásárlásából kiegészíteni a fizetésünket. Mi magunk is érezzük, hogy odakint külföldön nem jó propaganda az országnak az, ha ismert labdarúgói nepperekkel tárgyalnak, kurrens áruk tömegét hozzák át a határon. Nem kellene ezt nekünk csinálni, ha idehaza megfelelő mértékben megkapnánk a juttatásunkat.« Farkas letorkolt. Nem téma ez – mondta. Mi nem tudjuk hivatalos pénzzel megfizetni magukat. Útközne elveinkkel. Amíg mi itt vagyunk, addig maguk csak csinálják így tovább. Nem mondta, de benne volt a hangsúlyában: »amíg eredmények vannak«, addig hozzuk csak be azokat az árukat. [...] Ezek a mi hírherd csempészéseink egyébként soha nem voltak veszélytelenek, ezek nem fesztelen, idegességétől mentes akciók voltak! A svájci világbajnokság előtt, a fénykorunkban sem voltak azok! Amikor közeledtünk a határ felé, akárhogy is elvicceltük a dolgot, akárhogy is eltereltük a figyelmet, azért mindig szorogtunk. Még Öcsi is izgult! Még a legnagyobb győzelmek idején is! Mert nekünk mindig csak egy kézmozdulat jelezte, hogy »most lehet«. Nem papír, aláírás, pecsét biztosított minket. Soha nem tudtuk, hogy meddig lehet. Még ha minden olyan rendezettnak tűnt is” (Bocsák 1986: 20–21).

33 „Én akkor ugyanúgy, mint a többiek, csempészésből, mondhatnám becstelen dologból éltem, de erre azok szólítottak fel vagy adtak engedélyt, akik másokat ugyanezért elítéltek. Nekem azt mondták: nincs pénz arra, hogy kifizessünk téged, de jól játszottál, eriggy, vásárolj, aztán hozz be nyugodtan mindent. De pali nem voltam. Mert tudtam, hogy ugyanazok, akik vásárolni küldenek, ha a helyzet úgy hozza, akár rám is mutathatnak: itt a Czibor, itt van ez és ez, ezt mind ő hozta. Az aranycsapatban akkoriban csak Kocsist és engem nem kaptak el sohasem. Amikor mindenki kihallgatásra járt, mi akkor is megúsztuk a dolgokat. [...] Volt annyi eszem, hogy csak rendőröknek és katonáknak árultam. Majd bolondok lesznek belekevernem engem azok, akik a vizsgálatot folytatják, amikor ők is nálam vesznek!” (Bocsák 1983: 91).

34 „Szerettem kártyázni, szerettem biliárdozni, kijártam a lóversenyre, de ezt én már mind Pesten vettem magamra. Akkor hoztam Max-Factor rúzt nyugatról, ami Magyarországon nem volt kapható, a feleségem részére is, meg eladásra is, és ő kifestetta a száját, fiatalasszony volt” (Sándor Csikar visszaemlékezéséből, lásd Surányi 1982: 211).

Az öreg Cziborról:

„Már nem dolgozik. Reggel felkel, olvas, hosszú órákat olvas, azután lemegy valamelyik kávéházba, étterembe, bárba – teljesen mindegy: ő sajátos gyűjtőszóval kocsmáknak nevezi őket – iszik egy pohár sört és játszani kezd. Négy-öt száz pesetát bevált huszonötösökre és a játékautomatába dobálja őket. A félkezü rablónak csúfolt készülékbe [...]. Ha elfogyott az aprója, elköszön és továbbmegy egy másik kocsmába. Itt is iszik egy pohárral, itt is vált és dobálni kezd. Vagy dominózik, hangos, izgága spanyolok között. És ezzel már el is ment a nap...” (Bocsák 1983: 23).

35 „Szegény sorsú proletárgyerek voltam, apám rakodómunkás volt [...] az utcán nevelkedtem. [...] Reggeltől

inkább az élelmesség és ügyesség jele, a *piálás* pedig a mindennapi életvitel nélkülözhetetlen tartozéka.³⁶ Megkockáztatható: a magyar városi munkáskultúra ezen habituális összetevőinek is komoly szerepük van a magyar futball taktikai és játéktípusbeli tradícióinak alakulásában.³⁷

Am míg a játékosok különleges szabadságjogokkal rendelkeznek, addig az edzők sokkal inkább arra kényszerülnek, hogy együttműködjenek a hatalmi elittel. Sebes Gusztáv, a magyar nemzeti tizenegy baloldali múltú szövetségi kapitánya egyben a sportszféra centrális pozícióját is elfoglalja. Előbb ő a szakszervezetek sportosztályának vezetője, majd a Magyar Olimpiai Bizottság elnöke, később a miniszteriális szintű Országos Testnevelési és Sportbizottság elnökhelyettese. Ebből a pozícióból minden eszköz rendelkezésére áll, hogy fölülről, „tervezettségűen” ne csupán a magyar válogatott futballcsapatot, hanem az egész sportszférát irányítsa. Beszámolóra kötelezheti az első osztályú labdarúgóklubok edzőit, értekezleteket hívhat össze, csapatkoncentrációkat javasolhat (mellékesen Meislre és Pozzóra is hivatkozva³⁸), s egyúttal megszervezheti az edzőbizottság munkáját, tervszerű elemeket építve az edzésrendszerbe (teljesítménymérés, játékosértekezletek, sportorvos és pszichológiai eszközök alkalmazása) (Sebes 1981: 104–125).

Mindazonáltal Sebes Gusztáv nem báb, aki szolgalelkű célracionalitással teljesítené a hatalmi központ elvárásait. Kétségtelen, tisztában van azzal, hogy a tervszerűség és a rendelkezésére álló, nem utolsósorban a játékosok tudásából származó erőforrások koncentrációja nélkülözhetetlen a sportsikerekhez. Ugyanakkor amit tesz, azt a legjobb meggyőződéséből teszi. Szövetségi kapitányként követett céljai ugyanis összhangban állnak a szülői házból hozott önfegyelmekkel, küzdőképességgel, tervszerűséggel, aszkézisre való hajlammal, azaz a fölfelé irányuló mobilitást önkorlátozás révén elérni szándékozó sváb kispolgári éthosszal.³⁹ Másképpen fogalmazva: az ötvenes évek Magyarországnán a hatalom logikája

(35. folyt.) estig, amíg le nem kellett feküdni, kint játszottam és futballoztam. Elkezdődött a rongylabdával és amikor sikerült a strandon az akkori úgynevezett gazdagabb gyerekektől ellopni egy gumilabdát, mert ha elgurult, fölkaptuk, elszaladtunk, akkor az ünnep volt és arra nagyon vigyáztunk” (Sándor Csikar visszaemlékezéséből, lásd Surányi 1982: 210).

36 „Ezerkilencszázötvennégyben itt voltam Tatán üzletvezető a Kisfütyös nevű italboltban. [...] Én az edzőtáborból ismertem az összes játékost, [...] megmondom őszintén, gyakran jártak ide. Volt, amelyik pálinkát, volt, amelyik kisfröccsöt, volt, amelyik nagyfröccsöt, amelyik három decit, szóval itt fogyasztottak elég gyakran, úgy-hogy meg is volt a terv” (Tóth Jenő tatai kocsmáros visszaemlékezése, lásd Surányi 1982: 127).

„Őcsi egyébként nem véletlenül énekelte lemezre is: »Nótás kedvű volt az apám«. [...] Persze, amikor végre hazalátogatott és a legjobb borokkal kínálták, mindenhol sört kért, lehetőleg Kőbányait” (Hámori 1982: 22).

37 Ebből a szempontból igen figyelemreméltóak az elődökről följegyzett anekdoták is. Például az, hogy ők is kártyázással, piálással „ütötték agyon szabadidejüket” (Bolgár 1987: 45). Sőt, hogy már Schlosserek is csempészek (Kő és Török 1988: 221), s hogy a kártyázás során a csalás sem volt idegen tőlük, hiszen Sárosi dr. tükör előtt foglalt helyet, hogy partnere onnan láthassa az ő lapjait (Sárosi 1989: 29).

38 „Sok jó dolgot tanultam Frontz Dömétől, talán még többet – főként csapatszervezés terén és a pszichológiai módszerek alkalmazásában – Schaffer Alfréd-től. [...] Végiggondoltam, hogyan is végezték feladatukat olyan kiváló edzők, csapatszervezők, akikről sok mindent tudtam, hallottam, olvastam, de magam nem tartoztam játékosaik közé. Ilyen volt elsősorban Jimmy Hogan, az MTK aranycsapatának angol mesteredzője, azután Tóth (Potya) István, az első modern, egyéniségekre alkalmazott magyar edzés módszer kialakítója, Vittorio Pozzo, az olasz, és Hugo Meisl, az osztrák labdarúgás naggyá tevője” (Sebes 1981: 119).

39 Az önmagát „csendes, szorgalmas” emberként jellemző, *Scharenpeck Gusztáv*ként sváb kispolgári családba született, eredetileg Fradi-drukker Sebes írja magáról:

„Mi a Vásár téren, vagy ahogy akkor még nevezték, a Halleron töltöttük minden szabad időnköt. [...] A változatosság kedvéért „kiegészítő sportolást” is folytattunk. Esténként a Vásár tér vagy egy-egy háztömb körül köröztünk, egymással versenyezve. A nyolc-tíz éves fiúk két-három kilométert futottak, teljes erővel. [...] Mintha

ugyan lehetővé teszi, hogy az elitfutball szférájában ne történjék meg az életvilág totális gyarmatosítása, ugyanakkor nem mond le a *diszpozíciók bekebelezéséről*, azaz arról, hogy a kulcsfigurák otthonról hozott viselkedési és értékmintáit a rendszer működésének részévé tegye. Véleményem szerint alapvetően e bekebelezési mechanizmus sikerének köszönhető, hogy a magyar labdarúgó válogatott, a stratégiai elemként integrált tervezett improvizáció révén, képes a szabadság elemeit is a szigorúan megtervezett futballtaktikába építeni.

Am az aranycsapat briliáns teljesítménye nemcsak a „mindenki eszén túljáró, nagyfőjű városi proli-vagány” beállítódás és az aszketikus kispolgári éthosz tervgazdaságba illesztett sajátos szintézisének köszönhető. Bármilyen különösen hangozzék is, a sikerekben szerepet játszhatott az a *konzpirációs klíma* is, mely az ötvenes évek első felében a játékosokat és az edzőket folyamatosan a környezet (és ennél fogva, természetesen, a mindenkori ellenfél) kijátszására, megtévesztésére készítette. Nem lehet nem észrevenni ugyanis a lényegi azonosságot a kommunista pártkongresszuson tisztí egyenruhában parádézó Puskás, a kommunista vezetők nőügyei kapcsán összekacsintó focisták és szakvezetők, a (sohasem tudható, mennyire beavatott) vámosok elől a *szajrét* biztonsági megfontolásokból elrejtő játékosok, a szokatlan csapat-összeállítást és fölállást a válogatott meccs kezdete előtt tíz perccel zárt borítékban közlő Sebes Gusztáv,⁴⁰ az egymást az edző titkos szempontjai alapján megfigyelő játékosok,⁴¹ valamint a jobbszélen játszó balszélső, a védőt játszó kapus, a hátravont középcsatár és a tudatosan váltogatott formációk között. Igen, bármilyen különösen hangozzék is, a rendszer működésébe integrált hagyomány mellett a totalitarizmus *mindennapi szürrealitása* is szükségeltetett ahhoz, hogy a világ akkori legjobb futballcsapata éppen Magyarországon szülessék meg, és sikert sikerre halmozzon.

(39. folyt.) ösztönösen megéreztük volna, hogy ezek a futóversenyek nagymértékben fejlesztik a labdarúgásban nélkülözhetetlen állóképességet, az erőnlétet, az akaratot. [...] A futball nálam nem egzisztenciát jelentett. Határtalan szeretetem a játék iránt szigorúan sportszerű életre serkentett. Tudtam, csak így tudok bekerülni állandó játékosként a csapatba, és így tudom helyemet ott megtartani. Magammal szemben szigorú kritikus voltam, minden mérkőzés után elemeztem játékomat, igyekeztem fölfedezni gyöngéimet és az edzéseken korrigálni hiányosságaimat. Nagyon nagy súlyt helyeztem fizikai erőnlétemre. Kerültem azokat a szórakozóhelyeket, amelyek fizikai vagy idegi fáradtsággal jártak. Tudtam, hogy jobb erőnléttel, küzdőképességgel a nálamnál nagyobb tudású játékosok fölé tudok kerülni” (Sebes 1981: 11, 74–75).

40 „Négy héttel az olimpiai játékok kezdete előtt Varsóban, a lengyel válogatott ellen mérkőztünk. Én nem utaztam, gondolván, hogy olimpia előtt nem hagyhatom itt a többi sportágot. [...] Utazás előtt átadtam egy levelet Mándinak [az akkori szövetségi edzőnek – H. M.], hogy csak az öltözőben bontsák föl. Nem tudták, nem is sejtették, de én sem, hogy ez a levél egy harmincéves játékost indít el a világhír útján. [...] Ez pedig így hangzott: »nem Palotás, hanem Hidegkuti a center«. Palotás már szerelésben állt, Hidegkuti pedig a nézőtérén volt ekkor” (Sebes 1981: 148).

41 „A tavaszi szezon végén még egy nehéz, válogatott mérkőzésünk volt, Stockholmban. [...] Azt a tizenegy fiút vettem számításba, akik Olaszországban sikerre vitték színeinket. Sándort szerettem volna még beállítani. [...] Nem szóltam senkinek, csak Bozsikot megkértem, aki szobatársa volt Sándornak, figyelje meg, hogyan alszik Sándor Csikar, elég nyugodt-e? Másnap Bozsik *jelentette* (az én kiemelésem – H. M.), hogy Karsci jól, nyugodtan aludt. Határoztam: Sándor a jobbszélső! De csak az öltözőben mondtam meg” (Sebes 1981: 205).

Hivatkozott irodalom

- Bocsák Miklós (1983): *Kocsis és Czibor*. Budapest: Sport.
- Bocsák Miklós (1986): *A Grosics-villa titka*. Budapest: Sport.
- Bolgár István (1987): *Suttyó, a Császár. Turay József élete és pályafutása*. Budapest: Sportpropaganda Vállalat.
- Bromberger, Christian (1995): *Le match de football. Ethnologie d'une passion partisane à Marseille, Naples et Turin*. Paris: Éditions de la Maison des sciences de l'homme.
- Bukovi Márton és Csaknád Jenő (1954): *Iffjúsági labdarúgók edzése*. Budapest: Sport Lap- és Könyvkiadó.
- Csanádi Árpád (1960): *Labdarúgás*. 1–2. kötet (Technika–taktika). Budapest: Sport Lap- és Könyvkiadó.
- Dénes Tamás és Rochy Zoltán (1996): *A 700. után. A magyar labdarúgó-válogatott története*. Budapest: Rochy és Társa Bt.
- Hadas Miklós és Karády Viktor (1995): Futball és társadalmi identitás. In *Replika*, 17–18: 89–119.
- Hámor Tibor (1982): *Puskás. Legenda és valóság*. Budapest: Sportpropaganda.
- Kő András és Török Péter (1988): *A magyar futball anekdotakincse*. Budapest: Sport.
- Nemzeti Sport*, 1903, 1905, 1908, 1909, 1922, 1925, 1928, 1929, 1930, 1934, 1936.
- Rejtő László (1966): *Az Aranycsapat és arnyai*. Budapest: Sport.
- Sárosi György (1989): *Rongy labdával kezdtem*. Cleveland, OH: Classic Print.
- Sebes Gusztáv (1955): *A magyar labdarúgás*. Budapest: Sport Lap- és Könyvkiadó.
- Sebes Gusztáv (1981): *Örömök és csalódások. Egy sportvezető emlékei*. Budapest: Gondolat.
- Surányi András (1982): *Aranycsapat. A film születése, és ami a filmből kimaradt...* Budapest: MAFILM.
- Taylor, Rogan és Klara Jamrich (1997): *Puskas on Puskas. The Life and Times of a Footballing Legend*. London: Robson Books.